

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

ҚАРШИ ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

**ЎҚУВ ТАРБИЯ ЖАРАЁНЛАРИНИ
ТАКОМИЛЛАШТИРИШНИНГ
МИЛЛИЙ ПСИХОЛОГИК АСОСЛАРИ**

2019 йил

**“Фаол инвестициялар ва ижтимоий ривожланиш йили”
муносабати билан Вазирлик миқёсидаги
илмий- амалий конференция**

МАТЕРИАЛЛАРИ

18 – 19 апрель 2019 йил

Қарши – 2019

Бугунги кунда кўпчиликнинг бошини котираётган бу масаланинг маъно - моҳияти нимадан иборат? Бунинг боиси шундаки, XX асрнинг охири - XXII асрнинг бошида жаҳон таракқиётида янги умумсайёравий тартиб, тамаддуний босқич мазмун - моҳияти, давлатлар ва кишилар ўртасидаги ўзаро алоқаларнинг кенгайиши ва мураккаблашиши, дунё микёсидаги ахборот макони, капитал, товар ҳамда ишчи кучи бозорида тамоман янгича вазиятнинг вужудга келиши, атроф - муҳитга техноген таъсирнинг кучайиши, оммавий маданият намуналарининг кенг тарқалиши, информатсион - мафкуравий ва диний – экстремистик хуружлар хавфининг ортиб бориши, ҳуллас, жамият ҳаётининг барча соҳалари - иқтисодиёт, сиёсат, мафкура, маданият, ҳатто шахсий турмуш тарзини қамраб олган глобаллашув жараёни билан боғланмоқда. Бу бежиз эмас, албатта. Чунки мазкур жараён глобал коммуникатсия тармоғининг вужудга келишига имкон яратган информатсион инкилоб, жаҳон бозорида рақобатнинг кучайиши, табиий захиралар тақчиллиги ва уларга эгаллик қилиш учун курашнинг кескинлашуви, оммавий қиргин қуролларининг тарқалиши, умумсайёравий фалокат хавфи каби омиллар билан белгиланади. Ана шу омилларнинг ўзаро боғлиқлиги, бир - бири билан тугашиб кетишида глобаллашув жараёнининг зиддиятли ҳамда мураккаб моҳияти намоён бўлади. Глобаллашув даврига келиб эса таракқиёт борасида ўзгача қараш-воқеа - ҳодисаларни макон ва замондан ажратмаган ҳолда, синхром тарзида талқин этиш тамойили кўзга ташлана бошлади. Шу маънода, глобаллашув жараёни бошланади-ган аниқ бир тарихий давр ва маконни ажратиб кўрсатиш қийин. Негаки, назарий жиҳатдан қараганда, тарихий таракқиёт хусусиятларидан қатъий назар, халқаро меҳнат тақсимоги тизимига уйғунлашиб бораётган, хорижий сармояларни ўз иқтисодиётига изчил жалб этаётган ҳамда замонавий технологиялар сари интилаётган ҳар қандай мамлакат учун глобаллашув жараёни туфайли вужудга келган иқтисодий афзалликлардан фойдаланиш имконияти туғилади. Аммо унинг салбий жиҳатларидан ҳам қочиб қутулиб бўлмайди.

Жаҳон микёсида кезиб юрувчи ахборотлар муайян давлат манфаатларига таъсир этмай қолмайди. Бу фақат шу ахборот тарқаладиган алоҳида олинган бир мамлакатдаги ижтимоий, сиёсий ва жараёнлардан дарак бериши билангина эмас, балки бошқа мамлакатларнинг мазкур хабарлар ҳақида ҳеч нарса айтилмаган аудиторияси буларни ўз давлатидаги ҳолатга қийслаши билан ҳам мазкур мамлакат манфаатларига ҳам таъсир этади. Шу сабабли давлатлар, ҳукуматлар ўртасида айрим келишмовчиликлар вақти-вақти билан юзага чиқиб туриши мумкин. Бунда ким ҳақ ёки ким ноҳақ эканлигини аниқлаш ҳар доим ҳам осон бўлавермайди. Булар барчаси ахборот жараёнларининг глобаллашуви билан боғлиқ муаммолар долзарблигини яна бир қарра таъкидлайди. Очик ахборот тизимларида ахборий-психологик хавфсизликни таъминлаш ҳозирги куннинг долзарб талабидир.

Ахборот психологик хуружлар бугунги кунда инсоннинг ўзлигига ва келажагига таҳдид солаётган воситалардан бири экан, албатта, бунда ана шу хуружлардан химояланиш йўллари, усуллари ишлаб чиқилиши муҳим аҳамият касб этади. Ҳаёт суръатлари жуда ҳам тезкор даражада илгарилаб кетаётган бир даврда яшамокдамизки, бундай вазиятда, албатта, жамият аъзоларини атрофда бўлаётган воқеа-ҳодисаларга нисбатан ҳушёр, эътиборли, мавжуд шарт-шароитларга нисбатан ҳолис, мантиқан тўғри ва аниқ баҳо бера олиш қобилиятларини шакллантириш таҳдидларга қарши курашишда алоҳида аҳамият касб этади.

АГРЕССИВ ХУЛҚ-АТВОРНИНГ ТАРБИЯВИЙ-ПСИХОЛОГИК ТАЛҚИНИ

*Комилова М., Бекмуродова Х.,
Қариш ДУ магистрлари*

Мамлакатимизда амалга оширилаётган кенг кўламдаги ижтимоий-иқтисодий ислохотлар муваффақияти кўп жиҳатдан ёшларнинг эркин фикрловчи ва бунёдкорлигига боғлиқ бўлишидан келиб чиқиб, уларнинг баркамол шахс сифатида шаклланишларида зарур шарт-шароитларни яратиш давлат сиёсатининг устувор йўналиши сифатида қаралмоқда.

2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясида “Жисмонан соғлом, руҳан ва ақлан ривожланган, мустақил фикрлайдиган, Ватанга содиқ, қатъий ҳаётий нуқтаи назарга эга ёшларни тарбиялаш, демократик ислохотларни чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш жараёнида уларнинг ижтимоий фаоллигини ошириш вазифалари белгиланган. Бугунги кунда амалга оширилаётган чоралар таркибида, хусусан ўсмирларнинг таълим жараёнидаги фаоллигини ошириш, шахслараро муносабатларга киришишда эмпатия ҳиссини ривожлантириш, шахс сифатида ўзини тўғри баҳолаш, жамиятда ўз ўрнини топишида ёрдам бериш ҳамда ахлоқий қўникмалар шакллантирилишининг психологик механизмларини такомиллаштириш муҳим масалалар ҳисобланади.

Шахсга доир индивидуал тараққиёт самарасини ҳамда инсонлараро муносабатларни белгиловчи хулқ-атвор ва хатти-ҳаракатларнинг энг муҳим хусусиятлардан бири агрессивликдир. Агрессивлик жамиятда кенг тарқалиб бораётган ҳолатдир. Субъектив жиҳатдан у нохуш фазилат сифатида баҳоланади. Объектив жиҳатдан ҳам агрессивлик кишининг жамиятга мослашувида кийинчилик тугдиради. Агрессивлик инсонларнинг ижтимоий ҳаёти ва шахсий саодатини жиддий чеклаб қўяди.

“Агрессивлик” тушунчаси турмушда-жаҳлдорлик, тажовузкорлик, жиззакилик, урушқоқлик, жанжалкашлик каби сўзлар билан ёнма-ён қўлланади ва бундай инсонларга салбий назар билан қаралади.

Агрессия ва агрессивлик тушунчаларини бир-биридан ажратиб таҳлил қилиш лозимдир. Агрессия - бу одамлар, ёки инсонлар гуруҳига нисбатан жисмоний ва руҳий зарар етказишга қаратилган индивидуал ёки жамоавий хатти-ҳаракатлар мажмуи бўлиб ҳисобланади.

Агрессивлик — шахснинг нисбатан барқарор хусусияти бўлиб, у тажовузкорликка тайёргарликни ифодалаш билан бирга, душманлик асосида бошқаларнинг хулқ-атвори, хатти-ҳаракатини қабул қилиш ва тушунишга мойилликни билдиради. Агрессивлик барқарорлик кучи ҳамда шахс тузилишининг бир қисми сифатида хулқ-атворнинг умумий тенденциясини олдиндан аниқлаш имкониятига эга бўлади.

Демак, агрессия - бу жисмоний ёки руҳий зарар етказишга йўналтирилган ҳар қандай хулқ-атвор шаклидир. Ушбу таърифда таъкидланишича, агрессия бу эмоция ёки мотив эмас, балки хулқ-атвор моделидир. Гарчи агрессия аксарият ҳолларда ҳақоратлаш ёки зарар етказишга интилиш билан боғлиқ бўлган мотивлар асосида, ҳамда салбий эмоциялар, жумладан, қаҳр, газаб, тажанглик билан боғлиқ тарзда ассоциация қилинади. Албатта, юқоридаги омиллар агрессив хулқ-атворга маълум маънода қатта таъсир кўрсатади, лекин уларнинг мавжудлиги бундай хулқ-атворни юзага келишида зарур бўлган шароит ҳисобланмайди.

“Ўзбек тилининг изоҳди лугати”даги таърифга кўра, “агрессивлик- агрессив хатти-ҳаракат” деб кўрсатилган. Агрессия (лотинча *agressio*-ҳужум) сиёсий нуқтаи назардан таърифланиб, бир давлат (давлат гуруҳи) томонидан бошқа давлатнинг ёки халқнинг суверенитети, ҳудудий дахлсизлиги ёки сиёсий мустақиллигига қарши БМТ Уставига кўра ғайриқонуний ҳисобланган ҳар қандай куч ишлатиш; тажовуз деб юритилган.

Тажовуз (арабча сўздан олинган бўлиб ўтиш, чегарадан ўтиш, босиб ўтиш; ҳаддан ошиш; қонунбузарлик) умуман олганда зўрлик, зўравонлик хатти-ҳаракати, ҳамла деган маънода ишлатилиши баён этилган.

Русча-ўзбекча лугатда эса агрессия - агрессия, тажовузкорлик, босқинчилик деган маънони аниқлаган. Демак, юқоридаги таърифлардан келиб чиқиб, агрессия тушунчасини асосан сиёсий соҳада ишлатилишига гувоҳи бўлаёلمиз, аммо агрессия ва тажовуз тушунчаси бир- бирини тўлдириб келса-да, психология соҳасида ўзининг алоҳида ўрнига эга.

Бу тушунчанинг психологик таърифига кўра “Қатта психологик лугат”да: Агрессия - (лотинча *agressio*-тажовуз, ҳужум) деган маънони билдириб, инсонларнинг жамият қоидаларига зид мотивлашган деструктив хулқи, ҳужум объектларига (жонли ва жонсиз) зарар келтирувчи ва инсонларга жисмоний зиён ёки психологик ноқулайлик (инкор этиш, зўриқиш, босим, кўркүв) етказувчи ҳолат. Юқоридаги таърифлардан шу нарса аён бўладики, агрессия тушунчаси бир қанча эмоционал ҳолатлар билан ёнма-ён юради. Тажовуз сўзидан келиб чиқиб, тажанглик деб номланган ҳолатни “Ўзбек тилининг изоҳди лугати”да кайфи бузук, жаҳл, асаби кўзиган ҳолат; бекорга жаҳл чиқадиган, жигибийрон бўлаверадиган, жаҳл, аччиги тез, деб таърифланади. Жаҳл сўзига эътибор қаратадиган бўлсак, жаҳл (арабчадан-нодонлик; ақлсизлик; жаҳолат) ноҳўя хатти-ҳаракатдан, гапдан ёки воқеа-ҳодисадан ранжиш, аччикланиш, газабланиш туйғуси, газаб деб таърифланган. Бу таърифдан газаб тушунчаси - арабчадан таржима қилганда қаҳр, жаҳл, зарда; норозилик, кучли даражада аччикланиш ҳисси деб баён қилинган. Демак, инсон агрессив ҳолатида кучли жаҳл, тажанглик, асабийлик, газаб, норозилик каби салбий ҳисларни бошдан кечириши ва бунинг натижасида кимгадир жисмоний ёки маънавий-руҳий зарар етказиш ҳаракатини амалга ошириши.

Психологияда “агрессия” тушунчаси турлича ёндошув асосида таҳлил қилинган бўлиб, бир гуруҳ тадқиқотчилар агрессияни салбий хулқ-атвор модели сифатида баҳолашар, яна бир гуруҳ тадқиқотчилар бу хулқ-атворнинг ижобий томонлари ҳам мавжудлигини таъкидлайдилар. “Бизлар, - деб ёзади Р. Кратчфилд ва Н.Ливсонлар - агрессия ахлоқийликнинг акси демоқчи эмасми: зотан агрессиянинг баъзи бир шакллари ахлоқсизлик сифатида қаралмайди. Бироқ, у аксарият ҳолларда ахлоқсизликдир, шунинг учун ахлоқийликни ўзлаштирилишига маъсул механизмлар агрессив

импульслар ижтимоийлашуви негизида ҳам ётади”. Улар агрессиянинг икки бир-бирини инкор этмайдиган ва бирдай мақбул тавсифларини берганлар.

Биринчиси, хулк-атворнинг зохирий (ташки) аломатларига асосланади: “Агрессия - кимгадир зиён етказувчи хулк-атворнинг ҳар қандай кўринишидир”. Иккинчиси, одамнинг ботиний (ниятлари) билан боғлиқ, яъни инсонни ҳаракатга ундовчи кучларини ўрганиш билан англаш мумкин бўлган ҳолатлар билан муштарак: “Агрессия - бошқа бир инсонга зиён етказишни мақсад қилиб олган ҳар қандай хатти-ҳаракатдир”.

Инсонлар жамиятида агрессив хулк-атворнинг тарқалганлиги ва унинг зарарли томонларини ҳисобга олган ҳолда, табиийки, агрессияни тадқиқ қилишда, одамлар уни намоён қилиш сабабларини излаш ҳамма вақт катта аҳамиятга эга бўлган.

КОМПЬЮТЕР, ИНТЕРНЕТ ОРТИДАГИ ПСИХОЛОГИК МУАММОЛАР

Рахмонова М., Қарши ДУ магистри

Инсоният тарихида хайрат чўккисида энг узок турган кашфиётлардан бири бу компьютер ва интернет бўлса, ажаб эмас. Компьютер технологиялари бугун ҳаётга шиддат билан кириб келаяпти. Янги нарса эса ёш авлод учун доим қизиқарли. Лекин ўша ёш авлод мазкур соҳани ипидан игнасиғача мукамал эгаллашга ҳаракат қилаяптими ёки унинг қулига айланиб бораёптими, буни ажратиш олиш мушкул. Компьютерда ўйнаш учун мўлжалланган ўйинлар (дисклар) турини ўрганган киши кўйидаги хулосаларга келади: Айни пайтда бозорда диск кўринишида сотилаётган ўйинларнинг деярли 95% қотиллик, ўгрилик, зўравонлик ва шу каби хатти-ҳаракатлар асосига қурилган экан.

Фан ва техниканинг жадал ривожланиши, фаолиятнинг барча соҳаларида ахборот тизимларининг жорий этилиши ва уларнинг кенг қўлланилиши кишиларнинг одатий, анъанавий турмуш тарзига, ишлаб чиқариш амалиётига таъсир этиб, унинг яққол янги шакллари яратмоқда. Бизда савол туғилади, бугун барчани камраб олган интернет аҳамияти қандай? Ундан биз нимани ўрганишимиз?

Интернет - бу вақт, макон ва жуғрофий чегараларнинг мавжудлигига қарамай, компьютер ва кичик тизимларнинг ўзаро алоқа боғлаб, глобал ахборот инфратузилмасини шакллантирувчи бутунжаҳон компьютер тармоғидир. У кашф қилинган маълум бир давр ўтиб ноанъанавий интерфаол журналистиканинг ривожланишига сабаб бўлди. Мультимедиа хусусиятларига эга бўлган, миллий, минтақавий ва давлат чегараларини билмайдиган интернетнинг дунёга келиши, бугун барча учун қимматли бўлган ахборотларни тарқатиши эса ўз навбатида катта бир кашфиёт эканлигидан далolat. Бугун интернетда бир вақтнинг ўзида бемалол маълумот олиш, тарқатиш, қабул қилиш каби бир неча вазибаларни бажариш мумкин. Аммо, ундан қай тарзда, қандай фойдаланиш эса мавҳум бир тушунчалек четда қолиб кетмоқда.

Буюк Британиялик Патрисия Ҳолланд интернет ҳақида шундай дейди: “Интернет деб номланувчи компьютерлар занжирида ташкил топган бутунжаҳон коммуникация тармоғи чексиз масофада бўлган, ўзаро нотаниш индивидуумлар ўртасидаги алоқа боғлашга замин яратади. Интернет макони бўйлаб ҳаракатланиш – бу бўш вақтни фойдали ва мазмунли ўтказиш йўли, тадқиқот учун маълумот йиғишнинг самарали усули, зарур маълумотларни излаш ва таҳлил этишда ёрдам берувчи бебаҳо воситадир”¹.

Ахборот олиш имкониятларининг юқорилиги боис интернет уларни ўзига кўпқатла жалб этмоқда. Бирок улар маълумотлар аҳамиятини ажрата олишмаяпти. Шу боис тажовузкор ўйинлар, ахлоқсиз-ликни тарғиб қилувчи сайтлар билан банд бўлиб қолишяпти. Афсуски айрим ёлғон тарқатилган маълумотлар инсонларнинг мафкуравий онгига катта маънавий таъсир ўтказмоқда. Бу маълум бир маънода глобаллашув даврида инсон онгига ёт бўлган ғояларни сингдириш, уларни онгини захарлаш орқали бир томонлама фикрлайдиган бўлиб ўсишига хизмат қилмоқда. XXI аср техник юксалишлар асри бўлса-да, болага самимий туйғулар, гўзал нарсалар, ахлоқ меъёрлари ҳақида гапирини керак. Уларга ўзингизнинг иктисодий муаммоларингиз, ижтимоий мавқеингиз нуқтаи назаридан эмас, энди дунёни англаб, унга нисбатан муайян муносабати шаклланаётган шахс сифатида эътибор бериш катта аҳамиятга молик.

¹ Рашидова Д., Муратова Н., Интернет журналистикаси. Тошкент 2007 й. 9-б.